

**НУРАДИН Г.Б., СААДАНБЕКОВ Ч.И., КУРАНБЕК А.А.,
БАЙБОСУНОВА Г.У., УРУМКУЛОВА Н.Т.**

М.Х. Дулати атындағы Тараз университеті, Тараз, Қазақстан,
Жусуп Баласағын атындағы ҚУУ,

Аль-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

**НУРАДИН Г.Б.¹, СААДАНБЕКОВ Ч.И.², КУРАНБЕК А.А.³,
БАЙБОСУНОВА Г.У.², УРУМКУЛОВА Н.Т.²**

Таразский университет им. М.Х. Дулати, г. Тараз, Казахстан¹,
КНУ имени Жусупа Баласагына²,

Казахский национальный университет им. Аль-Фараби, Алматы, Казахстан³

**NURADIN G.B., SAADANBEKOV CH.I., KURANBEK A.A.,
BAYBOSUNOVA G.U., URUMKULOVA N.T.**

Taraz University named after M.H. Dulati, Taraz, Kazakhstan,

KNU Jusup Balasagyn, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan,

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

ПРАКТИКАЛЫК ФИЛОСОФИЯ – ЖАШОО ИЛИМИ

ПРАКТИЧЕСКАЯ ФИЛОСОФИЯ – НАУКА О ЖИЗНИ

PRACTICAL PHILOSOPHY – THE SCIENCE OF LIFE

Кыскача мүнөздөмө: Бүгүнкү күндө табигый илимдер менен катар философия, анын ичинде практикалык философия чыныгы дүркүрөп өсүүдө. Табигый илимдер, айрыкча техникалык илимдер менен катар практикалык философиянын бир эле мезгилде өсүшү илимий парадигмалардын туруктуу жана маданий күч менен, адамдын контексттик ой жүгүртүүсүнүн жемиши менен дал келгендигин айгинелейт. Бул учурда, илимий философия, илимий практика жана жашоонун практикалык жактарын жогорулатуу зарылчылыгы менен бирге изилдөөлөрдү илгерилетүү зарылчылыгы менен шартталган. Илимий эксперименттерде жашыруун философиялык көз караштарды издөө жаңы өлчөмдөрдү жана божомолдорду, эксперименттерди жана моделдерди пайда кылды. Макалада коомдун Конституциясынын принциптерин жана ченемдерин, баалуулуктарын жана артыкчылыктарын изилдеген адеп-ахлактык издөөнүн натыйжасы катары практикалык философия даңазаланат. Адамдын Туруксуз жашоодо өзү менен башкалардын туура жана жашоо принциптерин курууга умтулуусунун этикалык жолун издөө мүмкүнчүлүгү каралат. Макаланын өзөгү катары жашоо түшүнүгү негизги жана адамдын ишке ашуусу менен жашоодон улоосунун ортосундагы эки маанилүү кадамды бириктирет. Кадимки жашоо жөнөкөй жана жергиликтүү эмес. Бул ар кандай этаптардагы изилдөөлөрдөн жана эксперименттерден турган заманбап форма. Чындыгында, эң татаал жашоо – бул эч ойлонбостон жашоо. Демек, ой жүгүртүү негизги күрөшүү механизми болуп саналат. Бул макала казак жана Кыргыз окумуштуу – философторунун биргелешкен изилдөө иши. Жаратылыштын бир бөлүгү болуп калган талаа философиясын өзүнө сиңирген, башкача айтканда, тирүү жандыктын тубаса болмушун түшүнгөн улуттук боек баракчасында турмуш жөнүндөгү илим гана баяндалбастан, бул Туруксуз жашоодо өзүн кандай алып жүрүү боюнча сунуштар да берилет. Авторлор ой жүгүртүүлөрү аркылуу жашоонун философиялык диспозициясын сунушташат, башкача айтканда, аналитикалык философия, ал көзгө көрүнбөйт, бирок жашоонун хакерлерин туура, нормалдуу же бактылуу кылат. Жашоо жолундагы ар бир тандоо ар бир адамдын жеке чечими сыяктуу сезилет, бирок биз өзүбүз үчүн маанилүү болгон нерсени гана карманып, аны эң туура чечим катары кабыл алабыз. Эң кызыгы, мен аны өзүм тандап алганым деп эсептейбиз, бирок биздин ар бир тандообуз бизди курчап турган адам үчүн коомдун тандоосу экендигин толук түшүнө элекпиз. Бул биздин коомдун бир бөлүгү экенибиздин белгиси. Коомдун тандоосу, сиздин тандооңуз. Коом менен адам ажырагыс, бирок алардын өзгөчөлүктөрү жана чек ара

зоналары бар. Демек, университетте оқу тулған философия курсу жогору, жағымдуу болушу керек. Мақала жогорку оқу жайларында өткөрүлгөн философия предметинин практикалык методологиясы аркылуу жашоо илиминин маанилүүлүгүн жана зарылдыгын жеткирүүгө аракет кылат.

Аннотация: Сегодня, наряду с естественными науками, философия, в том числе практическая, переживает настоящий бум. Одновременный рост практической философии, наряду с естественными науками, особенно техническими, свидетельствует о совпадении научных парадигм с устойчивой и культурной силой, плодом контекстного мышления человека. При этом философия науки, обусловленная необходимостью продвижения исследований, сочеталась с научной практикой и необходимостью повышения практических аспектов жизни. Поиск скрытых философских точек зрения в научных экспериментах привел к появлению новых измерений и предположений, экспериментов и моделей. В статье превозносится практическая философия как результат нравственного поиска, изучающего принципы и нормы, ценности и приоритеты конституции общества. Рассматривается возможность поиска по этическому пути стремления человека к построению принципов правильного сосуществования себя и других в изменчивой жизни. В качестве ядра статьи рассматривается понятие жизни, лежащее в основе и объединяющее два важнейших шага между воплощением и уходом человека из жизни. Нормальная жизнь – дело не простое и местное. Это современная форма, состоящая из исследований и экспериментов на разных этапах. На самом деле, самая сложная жизнь – это жить, не задумываясь. Следовательно, мышление является основным механизмом выживания. Статья представляет собой совместную исследовательскую работу казахских и киргизских ученых-философов. Национальная раскраска, впитавшая в себя полевою философию, ставшую частью природы, то есть постигшей врожденное бытие живого, не только излагает науку о жизни, но и дает рекомендации о том, как вести себя в этой изменчивой жизни. Авторы предлагают философскую диспозицию жизни через свои размышления, то есть аналитическую философию, которая не очевидна на первый взгляд, но которая делает лайфхаки жизни правильной, нормальной или счастливой. Кажется, что каждый выбор на жизненном пути – это личное решение каждого человека, однако мы придерживаемся только того, что важно для нас самих, и принимаем это как самое правильное решение. Мы считаем, что самое интересное – это то, что я выбрал его сам, но мы не до конца понимаем, что каждый наш выбор – это выбор общества для человека, который нас окружает. Это признак того, что мы являемся частью общества. Выбор общества – твой выбор. Общество и человек неразделимы, но имеют свои особенности и пограничные зоны. Поэтому курс философии, преподаваемый в университете, должен быть высоким, привлекательным. Статья пытается передать важность и необходимость науки о жизни через практическую методологию предмета философии, проводимую в высших учебных заведениях.

Abstract: Today, along with the natural sciences, philosophy, including practical, is experiencing a real boom. The simultaneous growth of practical philosophy along with natural sciences, especially technical ones, testifies to the coincidence of scientific paradigms with a stable and cultural force, the fruit of human contextual thinking. At the same time, the philosophy of science, conditioned by the need to promote research, was combined with scientific practice and the need to improve the practical aspects of life. The search for hidden philosophical points of view in scientific experiments has led to the emergence of new dimensions and assumptions, experiments and models. The article extols practical philosophy as the result of a moral search that studies the principles and norms, values and priorities of the Constitution of society. The possibility of searching along the ethical path of a person's desire to build the principles of proper coexistence of oneself and others in a changing life is considered. As the core of the article, the concept of life is considered, which underlies and unites the two most important steps between the incarnation and the passing of a person from life. Normal life is not a simple and local matter. This is a modern form consisting of research and experiments at different stages. In fact, the most difficult life is to live without thinking. Therefore, thinking is the main mechanism of survival. The article is a joint research work of Kazakh and Kyrgyz scientists and philosophers. The national coloring book, which has absorbed the field philosophy that has become a part of nature, that is, comprehended the innate being of the living, not only sets out the science of life, but also gives recommendations on how to behave in this changing life. The authors propose a philosophical disposition of life through their reflections, that is, an analytical philosophy that is not obvious at first glance, but which makes life hacks right, normal or happy. It seems that every choice in life is a personal decision of each person, however, we stick only to what is important to ourselves, and accept it as the most correct decision. We think the most interesting thing is that I chose it myself, but we don't fully understand that each of our choices is a choice of society for the person who surrounds us. This is a sign that we are a part of society. The choice of society, your choice. Society and man are inseparable, but they have

their own characteristics and border zones. Therefore, the philosophy course taught at the university should be high and attractive. The article attempts to convey the importance and necessity of the science of life through the practical methodology of the subject of philosophy conducted in higher educational institutions.

Негизги сөздөр: практикалык философия; илимий тажрыйба; жашоо философиясы; философиянын предмети; кадимки жашоо; туура жашоо; этика; адамгерчилик.

Ключевые слова: практическая философия; научный опыт; философия жизни; предмет философии; нормальная жизнь; правильная жизнь; этика; человечность.

Keywords: practical philosophy; scientific experience; philosophy of life; subject of philosophy; normal life; right life; ethics; humanity.

Философия – адамзаттын өнүгүүсүндөгү дүйнө жөнүндөгү мифологиялык, диний жана пост-натурфилософиялык дүйнө таанымдын тепкичтеринин акыркысы, жөнөкөй жашоого негизделген тиричилик ойлорунун деңгээлинен жогору көтөрүлгөн биринчи таанып билүүчүлүк ой жана сунуштар жана аларды негиздөөдө өзгөчө логикалык, гносеологиялык критерийлерди колдонуу менен реалисттик теориялык методдор аркылуу жетилүүнү системалаштырган биринчи илим.

Философия – адам болуунун негиздеринин жана принциптеринин негизи, адамдын жаратылышка, коомго жана руханий жашоого болгон мамилесинин маанилүү мүнөздөмөлөрү жөнүндө иштелип чыккан окуулардын системасы, дүйнө таанымдын өзгөчө формасы. Философия рационалдуу каражаттар аркылуу дүйнөнүн жалпыланган сүрөтүн түзүүгө жана андагы адамдын ролун аныктоого умтулат. Методологиялык философия, жаратылыштын өнүгүшүнүн жалпы мыйзам ченемдүүлүктөрү менен бирге, жарандык коомду жана ой жүгүртүү деңгээлин карайт.

Философия дүйнөлүк деңгээлдеги ой жүгүртүү маданиятынын феномени болуп саналат, анткени дүйнө элдерине белгилүү ойчулдардын эмгектеринин мазмуну бардык жарандарга мүнөздүү, ошондуктан философиялык баалуулуктар бүткүл дүйнө элдери үчүн жалпы болуп саналат. Ар бир эл, анын ойчулдары дүйнө элдеринин философиялык салттарын билим катары кабыл алып, өз тыянактарын билдиришет, ошондуктан философиянын тарыхында индия, кытай, грек, англис, немис, француз, орус, казак, кыргыз философиялары сыяктуу улуттук системалар калыптанган. Улуттук системалар менен катар дүйнөлүк деңгээлде тараган диндерге негизделген үч дүйнөлүк дин жана диний философиялык системалар бар. Философиялык мазмундагы улуттук системалардын жана диний системалардын мүнөзүн философиянын коомдук ишмердүүлүгү деп атоого болот.

Жалпы философия илиминин, философиянын тарыхынын жана философиянын предметинин калыптанышына түздөн – түз салым кошкон гректер «Философия бардык илимдин энеси» деп эсептешкен. Ар бир адам философиялык билимге жана философиялык ыкмаларга кайрылып, дүйнөдө өз ордун табат, руханий тоят табат, жашоодогу баалуулуктардын жана артыкчылыктардын багыттарын аныктайт, Турмуштук багыттарды аныктайт. Университеттин дубалдарында философияны окутуу студенттин философиялык билими аркылуу дүйнө тааным, дүйнө тааным, баалуулук жана методологиялык ишмердүүлүгүн калыптандыруу аркылуу коомдун кесипкөй элитасын калыптандырууну камтыйт.

Университеттик билим берүү тарыхы орто кылымдагы батыштан башталат. Биринчи университеттерде философия факультеттери негизги жана маанилүү статуска ээ болуп, билим берүүнүн зарыл негиздерин түптөшкөн. Ушул учурда бир катар немис философтору өз кезегинде суроону көтөрүштү. Мисалы, Иммануил Кант мындай деп жазган: «ар бир университетте сөзсүз түрдө философия факультети болушу керек, анткени ал үч жогорку факультетти көзөмөлдөп, пайда алып келет жана бул чындык. Ал эми үч факультеттин өкмөткө пайдалуу болуу убадасы экинчи чындык болушу мүмкүн». [1, 324 б.] Кант атүгүл 1798-жылы «факультеттин талашы» аттуу эмгек жазып, анда философия факультетинин макамын коргоп, университеттик жогорку билим берүүдөгү Тартиптин маанилүүлүгүн негиздеген. Канттын айтымында, факультеттердин жогорку же төмөн деңгээли университет эмес мамлекеттин муктаждыгына жараша болот. Анткени мамлекет элдин жактыруусун жана көңүлүн көптөн бери өзүнө таандык болушун каалайт жана мамлекеттин бул кызыгуусун философия факультети гана бере алат. Кант философия бөлүмүнүн статусу университеттин

жетекчилиги тарабынан төмөн, ал эми философ статусу коом тарабынан керексиз деп чоң жаңылыштык деп эсептеген. Чынында, кант эки кылым мурун көтөргөн маселе философтор жана философия мугалимдери үчүн актуалдуулугун жогото элек.

Расмий маалыматтар боюнча бүгүнкү күндө Казакстан Республикасынын аймагында 113 жогорку окуу жайы иштеп жатат, алардын ичинен 64 (56,6%) жеке менчикте, 48 (42,5%)-мамлекеттик менчикте жана 1 (0,9%)-чет өлкөлүк менчикте. Жогорку окуу жайлардын арасында 11 улуттук жогорку окуу жайлары (университет, академия, консерватория), 78 университет, 14 Академия, 10 институт бар. [2] Республиканын 113 жогорку окуу жайынын ичинен 6 гана университет философторду даярдайт, анын ичинде бир жылдык бүтүрүүчүлөрү жок же өтө аз бүтүрүүчүлөрү бар. Атап айтканда:

✓ Аль-Фараби атындагы Казак Улуттук университетинин «Философия жана саясат таануу факультети», Алматы шаарында;

✓ Абай атындагы Казак Улуттук педагогикалык университетинин «Тарых жана философия институту», Алматы шаарында;

✓ Л.Н.Гумилев атындагы Евразия улуттук университетинин бүтүрүүчүлөрүн чыгарган «Философия кафедрасы», Астана шаарында;

✓ Е.Букетов атындагы Караганда университетинин «Тарых, философия жана саясат таануу» факультети, Караганда шаарында;

✓ Мухтар Ауэзов атындагы Түштүк-Казакстан университетинин «Философия жана маданият таануу» кафедрасы, Шымкент шаарында;

✓ Сарсанаа Аманжолов атындагы Чыгыш-Казакстан университетинин «Философия жана укук кафедрасы», Усть-Каменогорск шаарында.

Жогоруда аталган бүтүрүүчүлөрдү чыгарган 6 жогорку окуу жайдын ичинен орто эсеп менен жылына 100гө жакын философ жана философия окутуучуларын даярдайт.

2023 - жылдын ноябрына карата Кыргыз Республикасында 78 жогорку окуу жайы иштейт, алардын 28и мамлекеттик, ал эми 50ү

жеке менчик болуп саналат. [3] Анын ичинде бир катар ЖОЖ-дор адис философторду даярдашат. Атап айтканда:

✓ Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети, Социалдык-гуманитардык дисциплиналар институтунун «Философия, теория жана маданият тарыхы» кафедрасы;

✓ Кыргыз-Түрк Манас университетинин Гуманитардык илимдер факультети;

✓ Кыргыз Экономикалык Университети «Философия жана коомдук-гуманитардык илимдер» кафедрасы;

✓ Б.Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университети, Академик А. Ч. Какеев атындагы «Философия жана дин таануу» кафедрасы.

Фридрих Шлейермахер университеттеги сабактар арасында философиянын маанилүүлүгүнө да токтолду. Ал 1808-жылы «Германиянын университеттерге болгон көз карашы жөнүндө туш келди ой жүгүртүү» аттуу эмгегинде: «баары философиядан башталат жана баарында философия бар!» университет бардык конкреттүү билимдер үчүн зарыл шарт жана чөйрө, бүтүндүк жана акыл-эсти жана анын ишмердүүлүгүн өнүктүрүү системасы катары таза философияны таза ачуу мүмкүнчүлүгү деп эсептеген. Илимдин кайсы гана тармагында жазылбасын, анын акыркы мазмунунда, тилинде, туюнтмасында ой жүгүртүүнүн философиялык стили илимий ишмердүүлүк катары ишке ашырылып жаткандыгын негиздейт. [4, 556-557-бб.] Учурда Европа жана Америка университеттеринде философия ар бир билим берүү программасынын кеминде 20% түзөт. Ар бир предмет ошол предметтин тарыхынан жана философиясынан келип чыккан. Бул философиянын өсүп келе жаткан предметтик жетилгендигинин чагылышы болушу мүмкүн. Бул жагдай философия бардык изилдөөлөрдүн негизин түзөрүн далилдейт.

Кийинки немис философу Вильгельм Гумбольдт коомдук-гуманитардык дисциплиналардын комплексинин, өзгөчө философия предметинин маанилүүлүгү жөнүндө айтып, Канттын жалпы билим берүү идеологиясын жетектейт. "Философия – бардык илимдердин таажысы" деп айтуу менен, Гумбольд философиялык билим университеттик

дисциплиналардын чегинде деп эсептейт, ошондуктан философиялык ой жүгүртүү бардык изилденген илимдердин бир бөлүгү болуп калат. [5, 115-6.]

Немис классикалык философиясынын көрүнүктүү өкүлү Георг Гегель философиялык билим берүү жана философиялык дисциплиналарды окутуу маселелерине кайрылып, 1816-жылы "университеттерде философияны окутуу жөнүндө" катын жана 1821-жылы "гимназияларда философияны окутуу жөнүндө"доклады жарыялаган. Анда философияны окутуунун маңызы жана мазмуну жөнүндө эң маанилүү идеялар жана өз тажрыйбалары келтирилген. Гегель Философия предметин окутуу аркылуу философиялык ой жүгүртүүнү калыптандырууну алгачкы билим берүү баскычынан, башкача айтканда гимназиялык окутуудан баштоо керектигин белгилейт. Себеби, бул Рухту өнүктүрүүнүн, философиялык ой жүгүртүүнү калыптандыруунун, байыркы тилдерди үйрөнүүнүн даярдык этабы. Философ гимназиялык билим берүүнү карап чыгууга кайрылат, анткени ал адамдын андан ары окууга болгон тенденциясын калыптандырат, жетектейт деп эсептейт. Окуучунун философиялык билимин калыптандыруу үчүн формалдуу билим жана ой жүгүртүү көнүгүүлөрүн берүү керек деген ойду ортого салат. [6, 424-6.]

Жогоруда айтылган түшүнүктөр менен университеттердеги немис философтору гуманитардык илимдерге көбүрөөк көңүл бура башташты, бул өз кезегинде философиялык билим берүүнүн статусун жогорулатууга оң салым кошту.

Атагы жер жарган Оксфорд университетинин профессору Майкл Дамметт философия предметинин статусуна өзгөчө көңүл бурган" философиянын Европа маданиятындагы орду" аттуу макаласын жарыялады. Дамметтин бул макаласына жооп кылып, бир катар окумуштуулар, анын ичинде Ян Фэй, Майкл Фраухигер, Кен Камия, Бернхард Вайс, Чезаре Коццо макалаларды жарыялашты. Дамметтин айтымында, философияны таануу үчүн көп убакыт талап кылынган. Илимдин ар бир тармагынын негиздөөчүлөрүнүн дээрлик бардыгы философтор. Философия Бул контекстте популярдуу жана баарына жеткиликтүү. [7, 16 p.]

Философиянын тарыхы адамзаттын бардык мезгилдери, илимий ачылыштары, тарыхый окуялары, социалдык-маданий

структуралары менен байланышкан, ошондуктан ал гуманитардык окуулардын уникалдуу тутумун, илимий изилдөөлөрдүн синтезин түзөт. Философия коомдук турмуштун динамикасында, жаңы дүйнөгө багыт издөөдө, адамдын иш-аракетин жөнгө салууда маңызы көрүнүп турган дүйнөнү билүүнүн философиялык зарылчылыгы. Белгилүү бир билим берүү программасын өздөштүргөн студент биринчи кезекте жакшы адам, экинчи жакшы адис болушу маанилүү.

Дүйнөлүк маалымат коомунун аксиологиялык багыттарынын олку-солку болушу Казакстандын да, Кыргызстандын да жогорку билим берүү системасына таасирин тийгизди. Ушуга байланыштуу, акыркы мезгилде жогорку билим берүү системасында жаңы билим берүү стандарттарында техникалык илимдердин артыкчылыгы аныкталууда, социалдык-гуманитардык илимдерди сүрүп чыгаруунун жагдайы байкалууда. Бул макаланын негизги максаты-университеттердеги философия предметинин статусуна коомчулуктун көңүлүн буруп, коомдогу ролун жана ордун баса белгилөө. Философия менен таанышуу процессинде студенттин дүйнөгө, өзүнө жана башка адамдарга болгон мамилеси өзгөрөт, идеалдарды жана багыттарды түзө билүү аркылуу Чыгармачыл доордун ички мазмунун түшүнүү жана Туяктан чыгуунун каражаттарын издөө жүрөт. Философия предмети боюнча сунушталган окуу китептеринин жана окуу куралдарынын жардамы менен философиялык тексттерди изилдөө, ар кандай доорлордогу ири ойчулдардын ишин өздөштүргөн студенттин логикалык ой жүгүртүүсү толук калыптанат. Мындай механизмдер анын чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүүгө, чечмелөө көндүмдөрүн калыптандырууга, эң башкысы окуучунун адеп-ахлактык аң-сезимин калыптандырууга жардам берет.

Философиялык билим, бардык тутумдаштырылган илимдер сыяктуу эле, эки бөлүккө бөлүнөт: "теориялык" жана "практикалык". Философиянын теориялык бөлүгү абдан жакшы өнүккөн. Буга дүйнөнүн ар кайсы бурчтарындагы ири шаарларда жайгашкан ар кандай философиялык маселелер менен алектенген атайын мектептер, клубдар, жамааттар, бирикмелер, ийримдер, багыттар, агымдар жана башкалар далил болот. Практикалык мүнөзүн жогорулатуу менен дисциплинаны жагымдуу кылуу бүгүнкү күндүн талабы. Адамдын эч нерсеге кызыкпай,

анын кабылдоосуна жана өздөштүрүүсүнө алып келген натыйжасы жемишсиз. Ошондуктан, негизги максат-студенттерди кызыктыруу.

Философия – бул идеяларды жана көйгөйлөрдү системалуу изилдөө, фундаменталдык чындыкка умтулуу, дүйнөнү ар тараптуу түшүнүүгө умтулуу, жүрүм-турум принциптерин изилдөө ж.б. адамзат тажрыйбасынын ар бир чөйрөсү анын методдору жана теориялары колдонула турган суроолорду жаратат жана анын ыкмалары ар кандай теманы изилдөөдө же каалаган кесипке умтулууда колдонулушу мүмкүн. Чындыгында, философия кандайдыр бир мааниде сөзсүз болот: жашоо ар бир ойчулду айрым философиялык суроолорго коет жана дээрлик бардыгы аң-сезимсиз болсо дагы, философиялык божомолдор менен башкарылат. Көбүнчө адам өзүнүн философиялык божомолдорун тактоодо жана иштеп чыгууда канчалык рефлексивдүү болорун жана жашоо койгон философиялык көйгөйлөргө канчалык даяр болорун тандай алат. Философиялык окутуу биздин көйгөйлөрдү чечүү жөндөмүбүздү, идеяларды түшүнүү жана билдирүү жөндөмүбүздү жана ынандыруу жөндөмүбүздү бекемдейт. Ошондой эле, ал көптөгөн адамдардын жашоосун начарлаткан нерселерди түшүнүүнү жана ырахатты өрчүтөт: эстетикалык тажрыйба, ар кандай адамдар менен баарлашуу, учурдагы көйгөйлөрдү жандуу талкуулоо, адамдын жүрүм-турумун кылдат байкоо жана интеллектуалдык кызыгуу. Ушул жана башка жолдор менен философияны изилдөө академиялык жана башка иштерге ченемсиз салым кошот.

Философия жашоодо калыптанган көптөгөн салттардан шыктанган жана философиялык ой жүгүртүүнүн аспектилерин, башкача айтканда, "жүрөк жана акыл"аралыгын камтыйт. Философия чындыгында жашоо илими, башкача айтканда, бул ураандардын же фразалардын ырааттуулугу эмес, ал тургай, бир адам экинчисинен тереңирээк же акылга сыярлык билдирүүлөрдү жасоо эмес. Бул туура жашоо, биз канчалык аз түшүнгөнүбүз, момундук, катаалдык, өз ара жана чынчыл аргументтерге берилгендик жана башкаларды тең укуктуу мүчө катары угууга жана алар сунуштаган нерселерге жооп берүүгө даяр болуу жөнүндөгү илим. Философия көбүнчө нерселердин табияты жөнүндө эң көп таралган суроолорго жооп берет: сулуулуктун табияты кандай? Чыныгы билимге ээ болуу деген эмнени билдирет? Эмне иш-аракетти изгиликке же ырастоону чындыкка айлантат? Мындай

суроолор көптөгөн конкреттүү тармактарга байланыштуу берилиши мүмкүн, натыйжада искусство философиясы же эстетика, Илим философиясы, этика, Гносеология же гносеология жана метафизика ж.б.

Философиялык ой жүгүртүү аны илимий-техникалык, экономикалык, саясий, көркөм жана психикалык ишмердүүлүктүн башка түрлөрүнөн айырмалап турган бир катар өзгөчөлүктөргө ээ. Философиялык ой жүгүртүү дүйнөдөгү эң маанилүү нерсени аныктоого умтулат, андыктан адам жана анын жашоосу үчүн эң маанилүүсү жөнүндө ойлонгондо, төрөлгөн нерсе маанилүү. Анткени философиялык ой жүгүртүүнүн бардык проблемалары адамдын дуйнодо, коомдо жашоо кубулушуна негизделген. Философиялык ой жүгүртүү-бул адамдын аң-сезиминдеги чындыкты чагылдыруунун эң жогорку теориялык деңгээли. Философиялык ой жүгүртүүнүн эң маанилүү милдеттери болуп бүтүн, жалпы, универсалдуу тартипти, сулуулукту, гармонияны, чындыкты издөө саналат. Философиялык ой жүгүртүү эң кеңири тема. Философиялык ой жүгүртүү адамдын дүйнө менен таанып-билүүчүлүк жана практикалык өз ара аракеттенүүсүнүн жалпы принциптерин жана мыйзам ченемдүүлүктөрүн ачууга гана эмес, адамдын жашоосунун маңызын, өзгөрүп жаткан дүйнөдөгү анын баалуулуктарын жана келечегин түшүнүүгө умтулат.

Философия адамдар дүйнөнү түшүнүүгө аракет кылганда башталат, башкача айтканда, философия билим маселеси эмес, түшүнүү маселеси. Көпчүлүгүбүздүн күнүмдүк жашообуз мажбурлаган нерсе эмес, күнүмдүк жашоодон тышкары түшүнүү кыйын болгон нерсе тынчсыздандырат. Андан кийин татаал суроолорду бере баштайбыз. Бул суроолор жашоонун бардык тармактарына тиешелүү болушу мүмкүн. Философия-Бул өтө алгачкы тарыхы бар академиялык дисциплина. Чындыгында, анын тамыры адамзат цивилизациясынын башаты. Философия экспрессивдүү жана коммуникативдик өнүгүү жөндөмүнө өзгөчө салым кошкон. Укук, Өкмөт, дин, үй-бүлө, нике, өнөр жай, бизнес, билим берүү сыяктуу коомдун институттары философиялык идеяларга негизделген. Өкмөттү кулатуу, мыйзамдарга радикалдуу өзгөртүүлөрдү киргизүү жана бүтүндөй экономикалык системаларды трансформациялоо философиялык бөлүнүүлөрдөн келип чыгат. Философияны изилдөө менен адамдар өз ишенимдерин

аныктай алышат жана бул аларды суроолор боюнча ой жүгүртүүгө үндөйт. Бирок, бул окуучулардын ой жүгүртүү маданиятын калыптандыруунун негизги механизми катары иштебеши мүмкүн. Мисалы, Абай жашап, философияны талкуулагандан бери дээрлик бир кылым өттү. Абайдын өмүр жолу менен азыркы заманды сыртынан салыштырып болбойт да. Түп тамырынан бери өзгөргөн казак элинин жашоо образы жана ой жүгүртүүсү таптакыр башкача көрүнүштө канчалык өзгөргөндүгү жөнүндө негиздүү суроо жаралат. Бул суроого жооп издеп, студенттер көбүнчө мурунку илимпоздордун ойлору азыркы мезгилге туура келбейт деп ойлошот. Бирок бул ой орунсуз. Студенттердин демейки пикирин өзгөртүү үчүн, илимпоздордун ой жүгүртүүсүн бүгүнкү ойлордун учурдагы тыянактары менен салыштыруу же карама-каршы коюу керек.

Хаким Абайдын "каарман таппай" поэмасы "толук адам" концепциясын түзгөн үч негизден турат. Кийинки, бул поэманын практикалык ыкмасын колдонуп көрөлү. Абайдын "илим таппа" поэмасын жатка билген студенттин жашоосуна ырдын тексттик мааниси канчалык таасир этет? Студент аны жашоосун туура багытка буруу үчүн же аны туура багытта кармоо үчүн кантип колдонот? Бул суроолорго жооп берүү үчүн төмөнкү милдеттер иштелип чыккан.

Алгач студенттерден Абайдын "илим таппа" поэмасы, андан кийин Ырдагы адам «умтулуу» жана «качуу» керек болгон он механизм жөнүндө сурашат. Он механизмди аныктагандан кийин, төмөндөгү таблицада көрсөтүлгөндөй, эки тилкеде бири-бирине дал келүү суралат. Мисал үчүн:

1-Таблица. Тилке

+ (умтулуу)	- (качуу)
Талаптар, билимдүү	Ушакчы
Эмгекчил	Калп
Терең ойлонуу	Сыймык, мактануу
Канааттануу	Жалкоо
Мээримдүү, Акылдуу	Ысырапкорчулук

Андан ары, ар бири жүз пайыздык өлчөмгө ээ болгон он механизмдин жанында, ар бир студент автоматтык түрдө берилген мээ

өлчөөсү аркылуу ой жүгүртүп, ой жүгүртүшү керек. Мисал үчүн:

2-таблица. Пайыздык

+ (умтулуу)	- (качуу)
Талаптар, билимдүү 90 %	Ушакчы 30 %
Эмгекчил 60 %	Калп 30 %
Терең ойлонуу 50 %	Сыймык, мактануу 70 %
Канааттануу 70 %	Жалкоо
Мээримдүү, Акылдуу 80 %	Ысырапкорчулук 90 %

Студент тапшырманы аткаргандан кийин, ага таблица беш оң жана беш терс жактарын бири-бирине дал келтирүү сунушталат. Студент тапшырманын логикалык уландысын түшүнгөн учурда пайыздарды өзгөртүүгө болбойт. Өзүн-өзү диагностикалоо

мүмкүн болушунча реалдуу болушу сунушталат. Мисал үчүн: Талаптар, билимдүү-Жалкоо; Эмгекчил- Ысырапкорчулук; Терең ойлонуу- Ушакчы; Канааттануу-Сыймык, мактануу; Мээримдүү, Акылдуу- Калп;

3-таблица. Идентификациялоо

+ (умтулуу)	- (качуу)
Талаптар, билимдүү 90 %	Ушакчы 30 %
Эмгекчил 60 %	Калп 30 %
Терең ойлонуу 50 %	Сыймык, мактануу 70 %
Канааттануу 70 %	Жалкоо
Мээримдүү, Акылдуу 80 %	Ысырапкорчулук 90 %

Студенттер өзүн-өзү аныктай алышат. Даяр ачкыч жок, эң негизгиси, ар бир студент өз инсандыгын аргументтер менен тактап, өзүнүн турмуштук мисалында түшүндүрүп бере алат. Мисалы, бир студенттеги талап "90% болсо, андагы" жалкоолук "80% болсо, ал 10% гана алдыга жылса, талаптардын 80% жалкоолукка дуушар болот. Төмөнкү механизм боюнча, эгерде студент 60% эмгек тапса, анда ал иштеп тапканга караганда 30% көбүрөөк чыгым өндүрөт. Демек, ал кирешесин туура жөнгө сала албайт, ошондуктан ал карыз алып, бөлүп төлөөгө аргасыз болуп, кээде чарчап-чаалыгып, тез жана көп акча табууну каалап, кооптуу жана жагымсыз иштерден баш тарта алат. Төмөнкү идентификация линиясы" терең ойду "жана" ушакты" көрсөтөт. Кыскасы, терең ойлонгон адамдын ушак айтууга убактысы да, мүмкүнчүлүгү да жок. Биздин мисалда, "канааттануу" жана "сыймыктануу" бири-бирине окшош жана алардын пайыздык чендери да бирдей. Логикалык пикир боюнча, өз ишине жана иш-аракеттерине канааттанган адам кийинки адам менен сыймыктануу менен өзүнүн ийгилигин аныктоого аракет кылбайт. Албетте, текебердиктин өзөгүндө нааразычылык жатат. Акыркысы" ырайым "жана" калп" категорияларынын дал келишине байланыштуу. Эки категориянын пайыздык көрсөткүчтөрү ар кандай. Адам жакшылык кылган учурдан тартып, ал автоматтык түрдө анын кайтып келиши жөнүндө ойлонот. Мынчалык түз ойлонбостон, жакшылык эки эсе кайтып келет деп ойлоп, жаратуучудан

кайтарып берүүнү күтөт. Жасалган жакшылыктарды социалдык тармактарга же жарнамалык багытта жарыялоо анын жалган ниетин билдирет. Студент ушул багытта аныкталган ар бир категорияга түшүндүрмө бериши керек. Маселенин логикалык уландысы Абайдын "толук адам" концепциясы менен уланат.

Азыркы дүйнөлүк деңгээлде адамдын эффективдүүлүгүн аныктоочу бир катар факторлор бар. Төмөндөгү таблицада биз ийгиликке умтулган заманбап адамдын өзүн-өзү аныктоо процессин негиздеген төрт конкреттүү коэффициентти алдык. Ошентип, Абайдын "толук адам" концепциясы менен мен төрт натыйжалуулук коэффициентин тең салмактап, студентти өз алдынча издөөгө багытталган тапшырма алдык. Төмөнкү бош орундарды студент өзүнүн көрсөткүчтөрү менен толтурушу керек. Эгерде натыйжалуулуктун кандайдыр бир коэффициенти жок болсо, анда аны толуктоо үчүн жаңы пландарды, максаттарды коюуга болот. Тапшырманын ыңгайлуулугу үчүн ар бир коэффициент 25тен 100 пайызга чейин берилет, бирок анын жөндөмдүүлүгү, жашоо образы боюнча студент бир пизди тууралап, экинчисин кичирейтип, аны көбөйтө алат, бирок жалпысынан 100 пайыздык өлчөө сакталышы керек. Жүз пайыз критерийге жооп берүү-Абайдын "толук адам" түшүнүгүнө ылайык келүү. Тапшырманы аткарууда Студент жетишпеген учурларды минус пайыз менен баалай алат. Акыры, аны кантип толуктоону карап жатат.

4-таблица. Классификация

Жаркыраган акыл	Жылуу жүрөк	Абдан күчтүү	Толук адам
Интеллект коэффициенти (Intelligence Quotient – IQ)	Эмоционалдуулук коэффициенти (Emotional Quotient – EQ)	Күч коэффициенти (Physical Quotient – PQ)	Руханият коэффициенти (Spirituelle Quotient – SQ)

Натыйжада, тапшырманы аткарган студент өзүн-өзү өркүндөтүүнүн зарылдыгын түшүнөт. Эгер боштук кетсе, аны ондоого мүмкүнчүлүк бар. Абай толук адамдык концепцияга татыктуу болушу үчүн, ушул үч негиздин бардыгы жетиштүү деңгээлде болушу керек. Бир кылым мурун Абайдын сунушун эффективдүүлүк коэффициенти менен айкалыштырган тапшырманы аткарган ар бир студент анын заманбап адам экенине ынана алат.

Практикалык философиядан теориялык философияга өтүү бүгүнкү күндүн талабы.

Акылмандык философиясын четке кагуу, динди бири-бирине билимге каршы коюу, мыйзам менен адеп-ахлакты эки башка мааниде чечмелөө сыяктуу терс көрүнүштөр коомду бир жактуулукка же фанатизмге алып келет. Акылмандыктын элементин жөнөкөй аныктоо өтө кыйын, ошондуктан аны практикалык философия аркылуу табуу керек.

Философия-бул идеяларды жана көйгөйлөрдү системалуу изилдөө, фундаменталдык чындыкка умтулуу, дүйнөнү ар тараптуу түшүнүүгө умтулуу, жүрүм-турум принциптерин изилдөө ж.б. адамзат

тажрыйбасынын ар бир чөйрөсү анын методдору жана теориялары колдонула турган суроолорду жаратат жана анын ыкмалары ар кандай теманы изилдөөдө же каалаган кесипке умтулууда колдонулушу мүмкүн. Чындыгында, философия кандайдыр бир мааниде сөзсүз болот: жашоо ар бир ойчулду айрым философиялык суроолорго коет жана дээрлик бардыгы аң-сезимсиз болсо дагы, философиялык божомолдор менен башкарылат. Көбүнчө адам өзүнүн философиялык божомолдорун тактоодо жана иштеп чыгууда канчалык рефлексивдүү болорун жана жашоо койгон философиялык көйгөйлөргө канчалык даяр болорун тандай алат. Философиялык окутуу биздин көйгөйлөрдү чечүү жөндөмүбүздү, идеяларды түшүнүү жана билдирүү жөндөмүбүздү жана ынандыруу жөндөмүбүздү бекемдейт. Ошондой эле, ал көптөгөн жашоону жалмап жаткан нерселерди түшүнүүнү жана ырахатты өрчүтөт: эстетикалык тажрыйба, ар кандай адамдар менен баарлашуу, учурдагы көйгөйлөрдү курч талкуулоо, адамдын жүрүм-турумун кылдат байкоо жана интеллектуалдык кызыгуу. Ушул жана башка жолдор менен философияны изилдөө академиялык жана башка иштерге ченемсиз салым кошот

Философия адамды толук кандуу, маданияттуу, татаал жана ар тараптуу адам кыла алат. Философия – бул ар кандай стандарттуу эмес ойлорду синтездөөгө, талдоого, сыноого, уюштурууга жана баалоого мүмкүндүк берген татаал жана кеңири билим. Философияны өздөштүрүү менен адам татыктуу жашоого мүмкүнчүлүк алат. Мамлекеттик саясий системаны модернизациялоо процесстери бир эле учурда эки кырдаалды баштан кечирүүдө: эски баалуулуктарды алып салуу жана жаңыларын киргизүү. Эгемендикке ээ болгондон кийин постсоветтик мейкиндикте эски издерден жана идеологиялык синдромдон арылуу каалоосу өз алдынча жаңыча ой жүгүртүү каалоосу менен басылышы керек. Бул багыттагы саясий реформалардын үзгүлтүксүз ишке ашырылышы казак коомунун демократиялашуусуна, идеологиянын жана баалуулуктардын бекемделишине жана жарандык коомдун белгилеринин толук калыптанышына өбөлгө түзөт.

берүү жана дизайн-ой жүгүртүүнүн концептуалдык метамоделди» аттуу гранттык каржылоо долбоорунун жана М.Х. Дулати атындагы Тараз университетинин философия жана саясат таануу кафедрасы ортосундагы Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин философия, теория жана маданият кафедрасы «кызматташтык жөнүндө меморандумдун» алкагында даярдалган.

Макала ЖТН AP23485390
«Социалдык-гуманитардык
дисциплиналарды-практикалык
философияны окутууда интегралдык билим

Колдонулган адабияттар

1. Кант И. Спор факультетов, 1798 // Сочинения: в 6 т. / И. Кант. – Москва: Мысль, 1966. Т. 6. с. 257-347.
2. Қазақстан Республикасындағы жоғары білім (2024-2025 оқу жылының басына) (қаз.). Ұлттық статистика бюросы (25 желтоқсан 2024).
3. Обзор системы высшего образования в Кыргызской Республике. – Бишкек, 2024, 83 с.
4. Schleiermacher, F. Gelegentliche Gedanken über Universitäten in deutschen Sinne / F. Schleiermacher // Schleiermachers Werke. Neuedruck der 2. Auflage. – Leipzig: Scientia Verlag, 1967, Vierte Band, s. 533-643.
5. Benner D. Wilhelm von Humboldts Bildungstheorie. Eine Problemgeschichtliche Studie zum Begründungszusammenhang neuzeitlicher Bildungsreform. – Weinheim und München: Juventa Verlag, 1990, 232 s.
6. Гегель Г. О преподавании философии в университетах.// Работы разных лет: в 2 т. – Москва: Мысль, 1970. Т. 1, с. 417-427.
7. Dummett M. The place of philosophy in european culture // EuJAP, vol. 8, No. 1, 2012, p. 13-24.

Рецензент: д-р философ. наук, проф. Нусупов Ч.Т.